

Interview Michiel Leezenberg

Een crisis in de geesteswetenschappen?

De geesteswetenschappen vormen een rijkgeschakeerde en levendige tak van de wetenschap. Het aantal onderzoekers op het terrein van de geesteswetenschappen is aanzienlijk, de opleidingen op dit gebied trekken een substantieel deel van de studenten in het hoger onderwijs, de productie van geesteswetenschappelijke boeken en tijdschriften is omvangrijk en in de samenleving bestaat er ruime belangstelling voor het werk van geesteswetenschappers blijkens de vele publicaties en vaak levendige discussies in de kunst- en cultuurbijlagen van kranten en weekbladen. Uit dit alles kan worden afgeleid dat de geesteswetenschappen een rijk bloeiend bestaan leiden.

Toch staan de geesteswetenschappen ook ter discussie. Zo ligt het ‘wetenschappelijke gehalte’ ervan dikwijls onder vuur en worden de rechtvaardigingsgronden die traditioneel aangehaald worden ter verdediging van geesteswetenschappelijk onderzoek, als verouderd beschouwd. Ook in een recentelijk gepubliceerd onderzoeksprogramma van de Nederlandse organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), *Culturele vernieuwing en de grondslagen van de geesteswetenschappen* wordt gesteld dat hernieuwd onderzoek naar en discussie over de taken, positie en grondslagen van deze wetenschappen [is] geboden”. Verkeren de geesteswetenschappen in een crisis? Tijd om eens met een ‘man uit het veld’ van gedachten te wisselen over de stand van zaken in de geesteswetenschappen. Michiel Leezenberg, taalkundige en filosoof, meent dat het met de vermeende crisis in de geesteswetenschappen allemaal wel meevalt:

Voorzover er sprake is van een malaise, lijkt me die in belangrijke mate organisatorisch en institutioneel van aard. In de faculteiten geesteswetenschappen, en met name bij de letterenopleidingen, zijn de studentenaantallen de laatste jaren sterk teruggelopen; door de nieuwe BaMa-structuur komen vooral ook de talenopleidingen in de knel met de verdeling van tijd tussen taalverwerving en meer theoretische vakken; en nieuwe vakken, zoals Film- en televisiewetenschappen, lijken veel studenten van de traditionele geesteswetenschappelijke studierichtingen weg te lokken. Maar inhoudelijk gebeurt er in de geesteswetenschappen veel moois; ook in paradigma's die door anderen als achterhaald of problematisch worden afgewezen, kan goed onderzoek worden gedaan. Maar herbezinning is altijd een goede zaak. Mijn eigen gedachte is dat methodologische en andere overdenking van de geesteswetenschappen een beter perspectief kan geven op de onmiskenbare versnippering van de betrokken vakgebieden, en wellicht op termijn kan bijdragen aan het stimuleren van meer samenwerking, en het verminderen van het zich terugtrekken op het eigen specialisme.

Als het allemaal wel meevalt, kun je je afvragen waarom de (onder andere door de NWO) geopperde noodzaak tot herbezinning juist nu zo actueel is. De noodzaak van onderzoek naar en discussie over de taken, positie en grondslagen van deze wetenschappen lijkt immers op dit moment, ‘intrinsiek’ allerm minst urgenter dan pakweg vijftig jaar geleden. Leezenberg meent dat de actualiteit deels uit bovengenoemde institutionele factoren valt te verklaren: “*wat mij betreft had een algemenere overweging van de geesteswetenschappen als geheel al jaren eerder mogen beginnen, maar ik zou denken dat de tendensen van de afgelopen jaren (neoliberale uitholling van de klassieke Bildungsuniversiteit, demografische veranderingen, opkomst van nieuwe studierichtingen en verlies aan populariteit bij andere) zo'n discussie op dit moment zonder*

meer rechtvaardigen.”

Weg met het *Bildungsideaal*?

De drang tot heroverweging van de eigen grondslagen, functie en opdracht van de geesteswetenschappen lijkt vooral te worden ingegeven door het besef dat het aloude humanistische *Bildungsideaal* goeddeels als achterhaald wordt beschouwd. Ook het eerder aangehaalde NWO-programma stelt dat “er behoefte bestaat” aan meer up-to-date rechtvaardigingsgronden. Is het *Bildungsideaal* als rechtvaardiging van het bedrijven van bijvoorbeeld literatuurwetenschap nu wel zo achterhaald? Immers: het wordt wel nog steeds van stal gehaald als bijvoorbeeld een studierichting als Keltisch dreigt te verdwijnen. En staat een (herzien) *Bildungsideaal* sinds 11 september 2001 juist niet weer des te prominenter op de agenda?

“Die vraag over 11 september begrijp ik niet helemaal. Sommigen zeggen inderdaad dat we al die negentiende-eeuwse Europese liberale waarden nu harder dan ooit moeten verdedigen maar je kunt met minstens evenveel recht betogen dat het Eurocentrisme van de huidige economische en (geestes-)wetenschappelijke wereldorde nou eens eindelijk serieus ter discussie gesteld zou moeten worden.

Het Bildungsideaal is overduidelijk verbonden met vroeg-negentiende Duitstalige opvattingen over volk, natie, cultuur, enzovoort; het kan geen kwaad om die (veelal impliciete) vooronderstellingen na twee eeuwen expliciet te maken en systematisch open te stellen voor kritiek.

Dat klinkt als een nobel – om niet te zeggen: politiek correct - streven, maar het ontkomen aan het eigen perspectief lijkt onmogelijk en daarmee blijf je toch altijd verankerd in het *Bildungsideaal*. De vertaalslag naar de praktijk lijkt moeilijk te maken, want hoe ontdoe je je als westerse wetenschapper van een onontkoombaar westers perspectief? Leezenberg meent echter dat het op een aantal punten juist heel simpel is en heeft daarbij een aantal praktische veranderingen op het oog:

“De door en door eurocentrische inrichting van bijvoorbeeld geschiedenis- en filosofie-onderwijs aan onze universiteiten mag best eens op de schop genomen worden. Het onderwijs in vreemde talen kan anders worden ingericht, er kan ook in de andere vakken stelselmatiger aandacht aan niet-westerse literaire, wetenschappelijke en filosofische tradities worden besteed enzovoort.”

Een *Bildungsideaal* waar het stof van afgeblazen is, lijkt eigenlijk het enige waar de geesteswetenschappen zich op kunnen beroepen, *faute de mieux* Een concreet alternatief kan ook ML niet bieden:.

“De hoop is natuurlijk dat het NWO-programma hiervoor nieuwe voorstellen op kan leveren, dus dat wordt afwachten. Tot die tijd zullen we het moeten doen met discussies bij auteurs als Adorno, Lyotard, Habermas, Bourdieu, enzovoort.”

Daarnaast zou je je kunnen afvragen *waarom* het *Bildungsideaal* op de helling gezet is of dient te worden. Naast wetenschapstheoretische gronden lijken veeleer politieke motieven hierbij een rol te spelen (politieke correctheid: namelijk gericht tegen het stoffige, Duits-burgerlijke imago dat het *Bildungsideaal* aankleeft)

De wetenschapsfilosofische overwegingen zijn vanuit bv. Marxistische en structuralistische hoek duidelijk; externe factoren zijn zowel links als rechts in het politieke spectrum te vinden. Van de linkerzijde komen verwijten van elitarisme, eurocentrisme, seksisme, enzovoort; en

aan de rechterkant lijkt het Bildungsideaal van een autonome universiteit met staatssponsoring steeds meer te worden ondermijnd door de opkomst van externe financiering van onderzoek, bezuinigingsmaatregelen door de staat en een steeds grotere druk om universiteiten aan 'marktmechanismen' bloot te stellen, als bedrijven in te richten, enz.

Het blijft al met al lastig om algemene doelen en richtlijnen te formuleren voor de geesteswetenschappen waarbij het Bildungsideaal volledig aan de kant gezet wordt. Ook Leezenbergs ideeën over een brede, algemene vorming lijken nog altijd op een soort ‘verwaterd’ of ‘verlicht’ Bildungsverhaal (dat wil zeggen: ontdaan van **het stoffige, Duits-burgerlijke imago dat het Bildungsideaal aankleeft**) te duiden, hoewel hij die term liever niet gebruikt:

Wat mij betreft hoeven de geesteswetenschappen, die inhoudelijk en methodologisch al zo divers zijn als wat, geen eenduidige missie te hebben; ik zou denken dat het goed is als ze welbespraakte, kritische en breed inzetbare geesten aflevert, die niet afwijzend staan tegenover theorievorming (en alternatieve visies) in hun eigen vakgebieden, en zich niet bij voorbaat laten intimideren door de natuurwetenschappen. Erg spectaculair is dat natuurlijk niet; maar mochten dergelijke vrome wensen ook maar deels vervuld worden, dan zijn we al een heel eind.

Het minderwaardigheidscomplex van de geesteswetenschappen

Het ontbreken van een eenduidig/duidelijk beeld van de geesteswetenschappen wreekt zich ook als het gaat om de status die de geesteswetenschappen hebben in het publieke domein, waar het dominante wetenschapsbeeld nog altijd wordt bepaald door de natuurwetenschappen.. , getuige bijvoorbeeld de indeling van krantenkaternen, waar de wetenschapskaternen voor het overgrote deel gevuld zijn met artikelen over natuurkunde, sterrenkunde, biologie e.d., en geesteswetenschappelijke zaken ondergebracht zijn in de cultuurbijlagen, of de stelselmatige afwezigheid van de geesteswetenschappen in de Nationale Wetenschapsquiz? Slechts als een kunsthistoricus aan de hand van allerlei chemische processen schilderijen dateert of een archeoloog gebruikmaakt van ... belanden zij op de pagina's van het wetenschapskatern. Worstelen de geesteswetenschappen niet al te zeer met een minderwaardigheidscomplex ten aanzien van de natuurwetenschappen?

Tja, in bijvoorbeeld Duitsland is dat wel anders. De kranten hebben daar aparte katernen voor 'Geisteswissenschaften', en men schrikt er ook niet van als een stuk over Bach in een gemiddeld dagblad met Adorno's ideeën in discussie gaat, of als de Heidegger-Cassirer-controverse weer eens wordt besproken. In Nederland is dit al veel gewoner dan tien of twintig jaar geleden (zie ook de spectaculaire opkomst van de filosofie voor een breder publiek), maar de weg is nog lang.

Dus Nederland hobbelt – internationaal gezien – achter de feiten aan?

Ik zou de Nederlandse geesteswetenschappen niet zomaar van provincialisme willen beschuldigen; ik heb de indruk dat we op gebieden zoals de taalkunde internationaal een respectabele positie innemen. Helaas kunnen we de zaken voor althans het middelbaar onderwijs niet goed vergelijken, omdat Nederland niet in de beroemde Pisa-studie is opgenomen. Als gezegd, media zoals krant, radio en televisie zijn in dit opzicht in het afgelopen decennium sterk verbeterd.

Omgekeerd zou je de vraag kunnen stellen of de geesteswetenschappen zich als het gaat om wetenschappelijke legitimiteitsclaims niet te veel proberen te spiegelen aan het standaardbeeld van wetenschap. In de literatuurwetenschap in de jaren zeventig heeft dit verlangen tot verwetenschappelijking een ‘stroming’ opgeleverd van ‘objectief’ empirisch onderzoek – leessociologie en -psychologie waarin met cijfers en statistieken wordt gewerkt – als tegenhanger van de ‘subjectieve’ (methodologisch onwetenschappelijke) hermeneutisch-interpretatieve studie van literatuur. Anders geformuleerd: is men in de geesteswetenschappen (niettegenstaande de wijdverbreide epistemologische en wetenschapsfilosofische ideeën van bijvoorbeeld Thomas Kuhn en Paul Feyerabend, neo-pragmatici als Richard Rorty en de implicaties van het poststructuralisme op dat gebied) niet te geobsedeerd door de paraferalia van (schijnbare) feitelijkheid, objectiviteit en toetsbaarheid, zoals die in de natuurwetenschappen gehanteerd worden?

“Hermeneutische methoden hoeven niet per se 'onwetenschappelijk' te zijn! Er zijn wel degelijk richtlijnen aan te geven voor 'goed' en 'minder goede' interpretaties, alleen is Gadamer, die dat soort gedoe als oninteressant afwijst, op dit gebied veel invloedrijker geweest dan andere auteurs die er wel aandacht aan besteden.” **Leezenberg beschouwt de kortstondige flirt met de ‘methodologische adviezen van Popper, Kuhn, Lakatos in de jaren zeventig als een modeverschijnsel, een gril, dat/die bovendien op een misverstand berust:** *“(Ik geloof dat men zich alleen in de jaren zeventig kortstondig wat heeft aangetrokken van 'methodologische adviezen' van auteurs als Popper, Lakatos, enz.; deze houding berust echter op een misverstand) (de klassieke wetenschapsfilosofie pretendeerde slechts een rechtvaardiging achteraf van gedaan onderzoek te geven, en niet een receptuur voor goed wetenschappelijk werk van de toekomst voor te kunnen schrijven).”* *Veel invloed heeft het volgens hem dan ook niet gehad: “Sindsdien zijn de mensen in de verschillende vakgebieden voornamelijk verder gegaan met de dingen die ze altijd al hadden gedaan, lijkt het.”*

Hard versus zacht

Tot nu toe hebben we in dit interview steeds het onderscheid tussen de ‘harde’ natuurwetenschappen enerzijds en de ‘zachte’ geesteswetenschappen anderzijds gehanteerd. Toch is, zoals bekend, niet iedereen even gelukkig met deze klassieke opdeling van het wetenschappelijke veld in de befaamde ‘two cultures’. Interessant in dit opzicht is bijvoorbeeld de formulering in het al eerder ter sprake gekomen onderzoeksprogramma *Culturele vernieuwing en de grondslagen van de geesteswetenschappen* van het NWO dat “moet vastgesteld worden dat het in intellectueel opzicht weinig vruchtbaar is om nog van een scherpe en overheersende tegenstelling tussen natuur- en geesteswetenschappen uit te gaan”. Buiten de kwestie wat hier nu exact met “in intellectueel opzicht weinig vruchtbaar” bedoeld wordt, rijst de vraag of het onderscheid tussen ‘harde’ en ‘zachte’ wetenschappen theoretisch gezien wel houdbaar is. Bekend is een visie à la Richard Rorty, die het kentheoretisch verschil tussen *Natur-* en *Geisteswissenschaften* verwerpt en in een befaamd essay betoogt dat “de vermeende hardheid van de feiten [in de natuurwetenschap] een artefact [is], een gevolg van de keuze voor een bepaald taalspel.” Een recente uitspraak van hoogleraar theoretische fysica en Nobelprijswinnaar Gerard 't Hooft, waarin hij – sprekend over onderzoek in de kwantummechanica – duidelijk blijkt geeft van zijn interpretatieve bezigheden, beaamt dit: “[Het] gaat [...] niet zozeer om de berekeningen en vergelijkingen zelf, maar wel om de vraag welke vergelijkingen je neemt, welke problemen je gaat bekijken en hoe je de uitkomsten interpreteert.” Waar staat u in deze discussie?

Ik moet bekennen dat ik sinds jaren de belangstelling voor discussies over de 'objectiviteit' van de natuurwetenschappen heb verloren. De wetenschapsfilosofische debatten tussen post-Popperiaanse, post-Kuhnianse en post-andere filosofen leveren niets nieuws of

interessants meer op. Het werk van Latour en collega's, dat benadrukt dat er voor het tot stand komen van zulke vermeend vastliggende wetenschappelijke feiten eerst een hoop werk verricht moet worden, heeft hier meer te bieden, maar is natuurlijk erg controversieel, vooral bij degenen die huiveren bij uitdrukkingen als 'sociale constructie', en menen dat met het opgeven van absolute en onwrikbare normen van wetenschappelijkheid gelijk alle wetenschappelijke waarden en goede zeden verdwijnen, indachtig het aloude motto: si dieu n'existe pas, alors tout est permis!

Omgekeerd zou beargumenteerd kunnen worden dat, hoewel het onderscheid tussen 'harde' en 'zachte' wetenschappen theoretisch gezien wellicht onhoudbaar is, het in praktijk gewoonweg goed werkt en dus zeer bruikbaar is (en daarmee wellicht ook in intellectueel opzicht juist bijzonder vruchtbaar is). Leezenberg wijst erop dat de opdeling feitelijk nog veel groter is:"

de ontwikkeling van de wetenschappen sinds de tweede wereldoorlog heeft een enorme versplintering vertoond; inhoudelijke en institutionele specialisatie zijn dikwijls samengegaan, zodat zelfs 'de' natuurkunde geen monolithisch geheel of paradigma meer is, en door geen enkele individuele wetenschapper kan worden overzien. Die specialisatie is misschien onvermijdelijk, maar wel betreurenswaardig.

En als er dan pogingen gedaan worden om de kloof te dichten, dan zijn het juist de geesteswetenschappers die protesteren. Bijvoorbeeld tegen de expansiedrift en kolonialistische neigingen van de natuurwetenschappen en hun methodes. Moeten geesteswetenschappers daar bang voor zijn, of ze juist met open armen ontvangen?

In de geesteswetenschappen hebben beoefenaars van cognitieve en neurofysiologische benaderingen de laatste jaren met veel fanfare allemaal nieuwe ideeën gelanceerd, (zie bv. het werk van Steven Pinker over ons taalinstinct, of van Lakoff & Johnson over cognitieve semantiek'), maar voorzover ik daarvan op de hoogte ben, wantrouw ik ze evenzeer als de profeten van de New Economy die een paar jaar geleden voorspelden dat het voorgoed gedaan was met de oude economische orde. Voor geesteswetenschappers is het evenmin gezond om halsstarrig aan de splendid isolation van het eigen aloude specialisme vast te houden, als om zich door zulke naturalistische succesformules te laten intimideren.

Zojuist kwamen eventjes de inmiddels wijdverbreide ideeën van Kuhn ter sprake. Hebben er op het gebied van de geesteswetenschappen wel 'paradigmawisselingen' zoals Kuhn die bedoelt plaatsgevonden (vooropgesteld dat we het eens kunnen worden over wat Kuhn nou precies bedoelde)? Of zijn de geesteswetenschappen door het ontbreken van (een) onomstreden basis/uitgangspunten het stadium van 'pre-paradigmata' nog niet ontgroeid?

Kuhns paradigmabegrip is zo meerduidelig, en zo vaak misbruikt, dat Kuhn het zelf in zijn latere werk helemaal heeft opgegeven. In de negentiende eeuw kon je misschien nog zeggen dat de geesteswetenschappen door een, hermeneutisch annex filologisch, paradigma werden overheerst; maar in de twintigste eeuw is er een veelheid van concurrerende stromingen ontstaan: dialektiek, structuralisme, psychoanalyse, ga maar door. Je zou dus wellicht juist eerder van een post-paradigmatische fase kunnen spreken.

Wellicht is zich met de recente 'practice turn' en de nieuwe belangstelling voor kwesties als normativiteit en performativiteit in de maatschappij- en geesteswetenschappen een nieuw paradigma aan het aftekenen; maar dit stel begrippen zal zeker niet het gehele gebied gaan overheersen, evenmin als eerdere master tropes. Ik durf niet te zeggen of de onmiskenbare verschillen tussen natuur- maatschappij- en geesteswetenschappen eerder aan inhoudelijke factoren liggen dan aan de onderscheiden sociologie (o.a. ten aanzien van het al dan niet

gebruiken van laboratoria, en van banden met industrie, bedrijfsleven en overheid, enz) van deze respectieve gemeenschappen van wetenschappers.

Wat geruststellende slotwoorden: